

باز زنده‌سازی میدان درب خانه دیوانی رشت مبتنی بر تحولات تاریخی در آن *

رقیه نوراللهی^۱، علیرضا رازقی^{۲*}

چکیده

میدان درب خانه دیوانی در بافت تاریخی رشت با دارا بودن پیشینه طولانی، میدانی ارزشمند و با هویت است. به لحاظ کیفیت‌های اصیل ریختی، تقریباً طی قرن اخیر، میدان مذکور طی چند مرحله تغییر کرده است و طی این تغییرات، عوارض متعدد کالبدی و کارکردی برای میدان ایجاد شده است که ضرورت یکپارچه‌سازی و وحدت مجدد در کالبد، کارکرد و مفاهیم هویتی میدان مذکور را به وجود می‌آورد. پژوهش حاضر با عنایت به کیفیت‌های اصیل کالبدی و کارکردی، به تبیین آداب اصلی باز زنده‌سازی میدان درب خانه دیوانی می‌پردازد. بر اساس مبانی نظری و دوره‌های تحول اساسی این میدان، شش بازه زمانی برای مطالعه تغییرات کیفیت‌های اصیل کالبدی و کارکردی این میدان در نظر گرفته شده است. یافته‌های کتابخانه‌ای و میدانی نشان می‌دهد که تحولات صورت گرفته در ساختار آن، موجب از بین رفتن رد تاریخی و ایجاد فعالیت‌های بی‌هویت تجاری و اداری در لبه‌های میدان و تبدیل آن به مسیری عبوری می‌شود که این تغییرات در ساختار کالبدی و کارکردی میدان، تضعیف کیفیت‌های هویتی - محتوایی و منظری را در پی دارد. در نتیجه، با توجه به شناخت کیفیت‌های اصیل ریختی میدان درب خانه دیوانی و تحولات آن، مبادی باز زنده‌سازی میدان بر اساس خطوط ریختی مربوط به دوره قاجاریه و حفظ عناصر کالبدی ارزشمند دوره پهلوی اول، در راستای انتقال پیام‌های ارزشمند تاریخی - فرهنگی میدان مورد توجه قرار گرفته‌اند.

واژگان کلیدی: باز زنده‌سازی، میدان درب خانه دیوانی، رشت، کیفیت اصیل.

* مقاله پیش رو از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رقیه نوراللهی با عنوان طرح احیای میدان درب خانه دیوانی رشت مبتنی بر ریخت‌شناسی کالبدی و کارکردی به راهنمایی دکتر علیرضا رازقی در دانشگاه هنر تهران استخراج شده است.

E- mail: r_noorollahi@yahoo.com

۱. دانش آموخته کارشناسی ارشد، رشته مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، دانشگاه هنر، تهران، ایران

E- mail: razezghi@art.ac.ir (نویسنده مسئول) ۲. دانشیار گروه مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر تهران، ایران

۱- مقدمه

اکثریت میدان‌های تاریخی موجود در بافت تاریخی شهرها را می‌توان به‌مثابه مکان‌هایی پرازدحام و آشفته در دل شهرهای امروزی درک کرد و از سوی دیگر به‌مثابه سایت‌های منحصر به فرد میراث فرهنگی که نقش‌های مهمی در تحولات تاریخی - اجتماعی بازی کرده‌اند. محوطه‌هایی که می‌بایست مجموعه‌ها، بناها و یادگارهای بی‌نظیر واجد ارزش فرهنگی و تاریخی پیرامون خود را به یکدیگر پیوند می‌دادند و از این طریق به نقاط کانونی فضای شهری بدل می‌گشتند، پس از پشت سر گذاشتن طرح‌های ساماندهی شهری به عرصه‌ای شلوغ و بی‌سامان از تردد و کسب‌وکار تقلیل یافته‌اند به طوری که بررسی کیفیت محیطی ناشی از وجود خرده‌فروشی موقت در فضاهای شهری و به‌خصوص فضای پیاده، پدیده‌ای است که امروزه از منظر اقتصادی و اجتماعی مورد بحث و بررسی زیادی قرار گرفته است (کشانی همدانی و سایرین، ۱۴۰۰: ۹۱). اگر فضاهای عمومی فراگیر دستخوش تغییرات قابل‌توجهی شوند، چنین تغییراتی ممکن است به نوعی منجر به تخریب جنبه تاریخی شود که منجر به افول وضعیت جامعه شناختی و بوم شناختی می‌شود (سوبادیو^۱ و سایرین، ۲۰۱۸).

میدان درب خانه دیوانی (میدان شهرداری حال حاضر رشت)^۲، قدیمی‌ترین میدان بلدیة و درعین حال میدان مرکزی شهر رشت محسوب می‌گردد. این میدان که در دوره رضاشاه در محل تقاطع دو خیابان ناصریه و شاهپور به وجود می‌آید در محل میدان درب خانه دیوانی دوره قاجاریه قرار دارد. دوره زمامداری قاجار در ایران مصادف با انقلاب صنعتی غرب در قرن نوزدهم است که عامل مهمی در تحولات معماری و شهرسازی مدرن و معاصر است. بدین معنا که دوره قاجار حلقه واسطه گذشته سنتی با آینده مدرن ایران است و زمینه پیدایش دگرگونی‌های دو دهه پهلوی اول را فراهم می‌سازد (اسلامی و دیگران، ۱۳۹۹: ۵۵). بر اساس اسناد و مدارک موجود از زمان ناصرالدین‌شاه، میدان مذکور در طول این سالیان طی چند مرحله دچار تغییرات اساسی شده است، بنابراین شواهد کالبدی - کارکردی تاریخی آن تغییر کرده است؛ به‌گونه‌ای که در وضع موجود، به‌جز بناهای مهم دوره پهلوی اول در اطراف میدان، شامل بنای شهرداری، هتل ایران و ساختمان پست و تلگراف اثری از بناهای دوره قاجاری، حدود میدان درب خانه دیوانی و گذر تاریخی در کنار آن باقی نمانده است.

با توجه به فقدان رویکردی یکپارچه به شهر معاصر ایرانی به‌ویژه به عرصه‌های عمومی آن، اولویت دادن فرم بر عملکرد در رویکرد ضوابط فرم مینا به‌عنوان یک رویکرد کل‌نگر، زمینه‌گرا و مشارکت‌جویانه، ضمن ارائه ضوابط عملکردی انعطاف‌پذیر که آن را به ابزار مکان‌سازی و تحقق توسعه پایدار شهری تبدیل کرده (اعتصامی پور و سایرین، ۱۳۹۹: ۱) و تعریض‌های صورت‌گرفته در دوره پهلوی اول، تغییرات پهلوی دوم و درنهایت به‌وجودآمدن فضایی نابسامان و بی‌هویت در پی ایجاد پیاده‌راه دوره معاصر، در حال حاضر زمینه‌ساز بروز عوارض متعددی در ارتباط با میدان شده‌اند که پیوند بین دوسویه معاصر و تاریخی میدان ازهم‌گسیخته شده و این محوطه به‌مرورزمان از هویت خود جدا افتاده است، لذا با توجه به اینکه تحولات شهری و فعالیت‌های باز زنده‌سازی در میدان‌های تاریخی امری اجتناب‌ناپذیر است ازاین‌رو در این مقاله سعی شده است تا آداب مطلوبی جهت باز زنده‌سازی این میدان تدوین گردد تا میدان هویت کالبدی و کارکردی خود را به مخاطبان القا کند براین اساس سؤال اساسی پژوهش این است که آداب باز زنده‌سازی میدان بر مبنای کیفیت‌های اصیل کالبدی و کارکردی چگونه باشد؟ تا کیفیت‌های اصیل کالبدی و کارکردی آن حفظ شود.

۲- چارچوب نظری

فضاهای عمومی از آغاز زندگی شهری با تجلی هویت و کارکرد شهرها نقش ویژه‌ای ایفا کرده‌اند. از این نظر فضاهای عمومی دارای ارزش منحصر به فرد و بی‌انتهایی هستند. فضاهای عمومی عصری ثابت در ساختار شهرها و زندگی جوامع شهری از زمان‌های قدیم و در دوران مدرن بوده‌اند (زامبون^۳ و سایرین، ۲۰۱۷: ۲۵)، اما باززنده‌سازی بافت تاریخی شهرها هنگامی آشکار می‌شود که بافت‌های تاریخی را به‌عنوان پیری با کوله باری از تجارب و اصالت قبول کنیم. بافت تاریخی شهرها استاد باتجربه‌ای است که می‌تواند ارزش‌های نهفته در خود را بازگو نماید. این بافت انعکاسی از جامعه است که مفهوم معنی‌دار «بودن» را به معنی صحیح کلمه دارد. مفاهیمی همچون هویت، خوانایی، نمایانی، سازگاری و بسیاری از مفاهیم دیگر از ویژگی‌های این بافت‌ها به شمار می‌رود (کلانتری و پوراحمد، ۱۳۸۴: ۲۳۱).

فقدان استانداردهای ملی و بین‌المللی برای ارزیابی جامع فضاهای عمومی تاریخی در شهرهای کوچک، نویسندگان را بر آن می‌دارد تا این شکاف را پر کنند (سوبادیو و سایرین، ۲۰۱۸: ۷۶). مسئله تدوین روش برای باز زنده‌سازی فضاهای شهری کهن که درون شهر گسترش یافته و مدرن محصور مانده و موجودیت خود را تا این سالها حفظ کرده‌اند نیاز به شناخت دقیق ویژگی‌ها و ارزش‌های محلی همه عواملی دارد که خصایص منحصر به فردی را به شهر می‌بخشد و آن را طبق صورت مسئله‌ای معین در تقابل و یا تضاد با لحظه تاریخی ما مطرح می‌کنند (فلامکی، ۱۳۸۶: ۲۳۱).

اگرچه احیای شهری یک فرایند پیچیده و طولانی‌مدت برای بازسازی ساختمان‌های تاریخی است (راجرسون^۴، ۲۰۲۰) اما ارزش‌های فرهنگی و مدنی محلات قدیم محدود به ابنیه تاریخی نیست، بلکه بافت نیز به‌عنوان شبکه پیچیده روابط کالبدی به‌یادگارمانده از نسل‌های پیشین، دارای ارزش است و می‌باید مورد احترام و توجه قرار گیرد. چنانچه هیچ‌گونه ابنیه ارزشمندی نیز در بافت نباشد، حق نداریم طراحی در بافت قدیم شهرهای تاریخی را با طراحی روی کاغذ سفید اشتباه بگیریم. این بی‌توجهی و بدتر از آن دهن‌کجی به تاریخ است (ملکی، ۱۳۸۲: ۳۲).

ریخت‌شناسی شهری می‌تواند به عنوان تحلیل‌های روشمند شکل، نقشه، منشا، عملکردها و ساختار بافت شهری ساخت بشر و روند توسعه آن در طول زمان توصیف شود (وایتهند^۵، ۲۰۰۷). توجه به کیفیت‌های اصیل ریختی، تاریخی و فرهنگی شهرها، یکی از مهم‌ترین رویکردهای باززنده‌سازی مربوط به شهر است. بافت یک شهر، نه فقط سند تاریخ ساخت آن، بلکه سند زندگی انسان‌هایی است که آن را ساخته‌اند و در آن زیسته‌اند. در طول حیات انسان‌ها و جوامع، فعالیت‌ها و نیازها ثابت باقی مانده و تمایل به تغییر دارند و این تغییر، زمینه رشد و دگرگونی کالبد شهر را فراهم می‌کند. شهر به‌عنوان یک کل (شامل ساختمان‌ها و ساکنان آن) یک فرایند است. تعاملی است میان انسان‌ها و محیطشان، در تلاش برای شناسایی شخصیت این فرایند، مطالعه جنبه کالبدی آن مناسب‌ترین مبنایی است که می‌توان تصویر کلی شخصیت را بر آن بنا کرد. زیرا جوهر کالبدی و سازمان آن، محسوس‌ترین و پایدارترین جنبه‌ها است. تمایلات، فعالیت‌ها و واکنش‌های انسانی که بخشی از تعامل میان ساکن و سکونتگاهند، نسبتاً نامحسوس و بی‌دوامند. کاربری ساختمان‌ها، بیش از ساختار آنها تغییر می‌کنند. جوهر کالبدی و سازمان آن، از آنجاکه محسوس‌تر و ثابت‌ترند، خاستگاه محکمی برای شروع فراهم می‌کنند که می‌توان دیگر جنبه‌های نامحسوس‌تر را به آن ارتباط داد (کروف^۶، ۱۹۹۶).

لذا با توجه به اینکه برنامه‌های احیا مستلزم یک رویکرد یکپارچه، تلاش گروهی شامل متخصصان از زمینه‌های مختلف تخصصی، از جمله معماران، شهرسازان، حافظان آثار، جامعه‌شناسان و محققان فرهنگی و همچنین حمایت مقامات محلی است و یک رویکرد میان‌رشته‌ای که عوامل مختلفی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (ووجناروسکا^۷ و سایرین، ۲۰۱۷: ۳۵). در این پژوهش، برای مطالعات سیر تحولات بافت محدوده مورد مطالعه، از مطالعه کیفیات اصیل کالبدی و کارکردی که تأکید بر مطالعه

جسم شهر و به‌صورت وابسته کارکرد آن دارد، به‌عنوان رویکرد کلی مطالعات بهره‌گرفته‌شده است تا از طریق این رویکرد بتوان اصول عینی کالبد و کارکرد را استخراج کرد و از آن‌ها در تدوین راهبردهای طرح احیا در بافت بهره‌برد.

۳-پیشینه تحقیق

بسیاری از محققین طی مطالعات مختلف به بررسی محوطه‌های تاریخی و نحوه ساماندهی آن‌ها پرداخته‌اند که از این جمله می‌توان به این نمونه‌ها اشاره کرد: ساناز صادقی، سال ۱۳۹۴ در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با هدف ارائه طرح باز زنده‌سازی گذر طمغاچی‌ها به‌عنوان گذری مجاور بازار کاشان به شناخت کیفیات اصیل ریختی گذر طمغاچی‌ها و فرایندهای تحول در آن پرداخته است و در نهایت طرح باززنده‌سازی این گذر را در بعد کالبدی بر اساس خطوط ریختی گذر و در بعد عملکردی بر اساس انتقال پیام‌های ارزشمند تاریخی - فرهنگی طراحی کرده است.

مرجان دهقان خلیلی، سال ۱۳۹۴ در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با هدف تغییر وضع موجود مبتنی بر حفظ اصالت و تقویت و یکپارچگی و ارتقاء کیفیت ادراکی مخاطب از مجموعه، شناخت شکل شهر در دوره زندگی و مبانی نظری با مطالعات کتابخانه‌ای و شناخت شکل شهر در وضع موجود با مطالعات میدانی حاصل و پس از حصول شناخت جامع مجموعه زندگی و قوانین و ضوابط طراحی میان‌افزا، سه آلترناتیو در جهت حفاظت از بافت تاریخی ارائه داده است. پس از بررسی نقاط ضعف و قوت آلترناتیوهای ارائه‌شده، طرح نهایی را ارائه کرده است. در طرح نهایی تلاش کرده است تا مخاطب بتواند مورفولوژی شهر و مجموعه در زمان زندگی، قبل از اجرای خیابان زند را به‌درستی درک کند.

محمدرضا پور زرگر و سایرین، سال ۱۳۹۷ در مقاله خود با هدف تلاش برای احیا مرکز تعاملات اجتماعی شهر و بازگشت ماهیت کاربردی آن با مطالعات تحلیلی و توصیفی به این نتیجه رسیده است که با احیای ارزش‌ها از طریق بازگرداندن اصالت و هویت تاریخی این منطقه شهری قطعاً بازسازی خواهد شد.

مارک زاگربا^۱ و سایرین، سال ۲۰۲۰ در مقاله خود، با هدف ارزیابی و شناسایی فضاهای عمومی (میدان‌ها و بازار) که نیاز به احیا دارند، از روش تحقیق تاریخی تفسیری استفاده نموده و به این نتیجه رسیده‌اند که فضاهای عمومی با چیدمان شهری و طراحی معماری آنها مشخص می‌شوند و هویت منحصر به فرد شهرهای قدیمی را در برمی‌گیرند. شهرسازی و معماری نقش مهمی در این امر دارند و ویژگی تاریخی فضاهای عمومی پیش‌نیاز تعاملات اجتماعی است.

وحید وحدت‌زاده در مقاله خود با توجه به اینکه میدان امیر چخماق و میدان شاه و راسته بازار بین آنها را در یزد فضای شهری مهمی هستند که در دوره پهلوی دچار تغییراتی بنیادین شده‌اند، به‌طوری‌که امکان بازشناسی وضعیت پیشین آنها دشوار بوده است مطالعه‌ای برای کشف ماهیت شکلی و به‌تبع آن تاریخی این فضاهای شهری انجام داده است. در این پژوهش روشی معرفی شده است که با بهره‌گیری از هندسه مناظر و مریا بتوان پلان و نمای فضاها را از روی عکس آنها حاصل کرد. روشی که در این مقاله عنوان می‌شود امکان تحلیل علمی اسناد تصویری را برای دستیابی به پلان‌ها و نمای فضاهای معماری و شهری فراهم می‌آورد.

در یک جمع‌بندی با توجه به بررسی‌های به‌عمل‌آمده بر روی مقالاتی که به ساماندهی

محوطه‌های شهری پرداخته‌اند، از نگاه پژوهشگران در رابطه با محوطه‌های شهری - تاریخی، توجه به اصالت و هویت محوطه محوریت دارد. این مطلب، یادآور این موضوع است که محتوا، فعالیت‌های درون میدان و مقیاس و کارکرد آن و نیز سلسله مراتب کارکردی آن در شهر به ارزش‌های تاریخی میدان تأکید می‌کنند و باید در فرایند ساماندهی مورد توجه قرار گیرند.

۴- روش‌شناسی پژوهش

تحولات کالبدی و کارکردی محوطه‌های تاریخی که چندین بار مورد تغییرات و تحولات بنیادین قرار گرفته‌اند، نیاز به تلفیق هم‌زمان تغییرات کالبدی و کارکردی، مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی دارد. در این مقاله برای نمایش یک مدل مناسب جهت رسیدن به طرح ساماندهی یک محوطه تاریخی، جهت دوره‌بندی سیر تحولات میدان درب خانه دیوانی رشت به‌عنوان نمونه مورد بررسی، تکیه بر بررسی‌های میدانی و مطالعات کتابخانه‌ای کیفیت‌شناسانه میدان شده است. به طور کلی روش تحقیق آرشیو است، که داده‌های مورفولوژیک شهری از طریق تصاویر نقشه برداری تحلیل و رونویسی می‌شوند (ساندرز^۱، ۲۰۰۸).

پس از کسب اطلاعات از دو شیوه مذکور سیر تحولات میدان در ابعاد کالبدی، کارکردی و هویتی به روش تفسیری - تاریخی^۱ که روشی کیفی در مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌های داده‌ها با اطلاعات تاریخی است تحلیل شده‌اند، در نهایت مبادی باززنده‌سازی میدان از آنها استخراج شده است.

۵- یافته‌های پژوهش

میدان تاریخی درب خانه دیوانی (شهرداری) با دارا بودن ارزش‌های کیفیت‌شناسانه کالبدی و کارکردی، مسیر تحولاتی را طی کرده تا به وضع موجود درآمده است. آنچه در این بخش از پژوهش مدنظر قرار گرفته، طبقه‌بندی و تحلیل وضعیت کالبدی و کارکردی میدان و تغییرات آن از گذشته تا به امروز است.

الف) تاریخچه و چگونگی پیدایش میدان

از عوامل پیدایش شهرها در ایران، وجود زیارتگاه‌های مذهبی بوده است، این مسئله در رشت نیز نمود عینی داشت، وجود بقعه استاد ابوجعفر که در دوران صفویه به سید ابوجعفر معروف شده بود؛ مرکزیت معنوی شهر را تشکیل داده است. بنا به روایات تاریخی در کنار این بقعه همواره میدان بزرگی نیز وجود داشته که گردشگاه اهالی نیز بوده است (نیکویه، ۱۳۸۷).

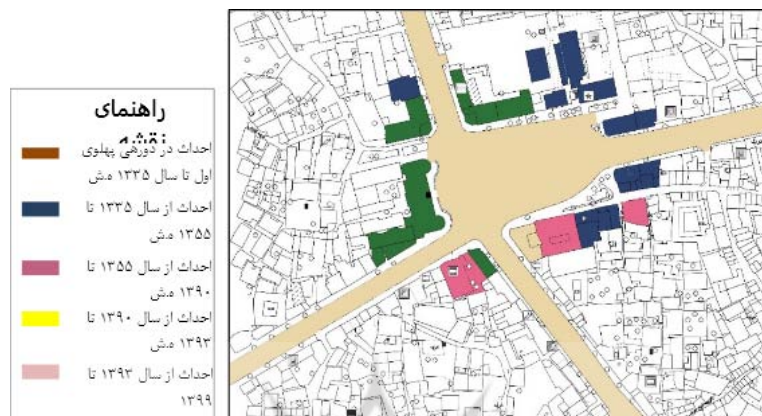
میدان شهرداری فعلی که در مقابل بقعه و جلوی دارالحکومه بود، کارکرد و نقشی همانند شهرهای دیگر داشته است. این دو مکان همانند میدان‌های شهرهای دیگر ایران برای انجام برخی کارهای حکومتی مانند مجازات و برگزاری جشن‌ها و ایراد خطابه‌ها بوده است (نیکویه، ۱۳۸۷).

میدان درب خانه دیوانی دوره قاجاریه یا شهرداری معاصر در بافت تاریخی شهر رشت، در محل تقاطع دو خیابان تاریخی امام (پهلوی سابق) و شریعتی (شاهپور سابق) و در امتداد گذر تاریخی بازار واقع شده است. این میدان در دوره قاجاریه بین قبرستان آقا سید ابوجعفر، بناهای حکومتی، راسته بازار، تکیه دولت و نقاره‌خانه قرار داشته و در دوره پهلوی اول با ازبین‌رفتن قبرستان، تکیه دولت و بنای نقاره‌خانه و ساخت بناهای اداری و حکومتی متأثر از سبک نئوکلاسیک بین ساختمان‌های شهرداری، هتل، ایران، ساختمان پست و راسته بازار محصور گردیده است؛ بنابراین میدان همواره به لحاظ کالبدی و عملکردی متأثر از مجاورت با مهم‌ترین عناصر ساختاری شهر از جمله بناهای حکومتی

و بازار بوده است.

ب) مطالعه و شناخت وضع موجود میدان درب خانه دیوانی (شهرداری)

در وضع موجود، میدان درب خانه دیوانی (شهرداری) بدون در نظر گرفتن کیفیت‌های اصیل آن در طی سالیان، بازسازی شده است. نتیجه تغییرات و باز زنده سازی اخیر، ایجاد میدانی با گسست تاریخی و به وجود آمدن فضایی نابسامان و بی‌هویت در مرکز بافت تاریخی شهر رشت است.

نقشه ۱. دوره شناسی کالبدی محدوده میدان. (ماخذ: نگارندگان بر اساس مطالعات میدانی سال ۱۳۹۷)

از سوی دیگر تحت تغییرات صورت گرفته، در فرایند باز زنده‌سازی اخیر میدان جهت حرکت پیاده و برگزاری مراسم مختلف طراحی شده است که تهدیدهایی از قبیل رشد دست‌فروشی آن را تهدید می‌کند که با توجه به جنبه‌های تاریخی و هویتی میدان، این نوع بهره‌وری از آن نیز مطلوب نیست؛ بنابراین تغییر در ساختار کالبدی و کارکردی میدان، زمینه‌ساز بروز عوارض متعددی در ارتباط میدان به شهر، بازار و مردم شده و به عبارتی تضعیف ساختار هویتی و تغییر معنای اصیل آن را در پی داشته است.

شکل ۱. وضعیت نابسامان کارکردی میدان. (ماخذ: آرشو نگارندگان، ۱۳۹۹)

به‌طور کلی آشفتگی‌ها در شهر تاریخی رشت با انجام طرح ساماندهی این میدان در سال‌های اخیر به حدی افزایش یافته است که زندگی اجتماعی و آئین شهروندی گذشته آن در معرض خطر قرار داشته هویت گذشته و معاصر این میدان در کشمکش دائمی در تمامی عرصه‌های شهری هستند و به دنبال آن نیازهای جدید باعث تغییر ساختار شهر تاریخی رشت و دامن زدن به این موضوع، بیش‌ازپیش شده است، از همین رو ساماندهی و احیای میدان درب خانه دیوانی شهر رشت مبتنی بر ریخت‌شناسی

کالبدی و کارکردی آن در دوره قاجاریه در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته است که نیاز به مطالعات در جهت فهم کیفیات اصیل این میدان را به وجود آورده است.

چ) بررسی تحولات کالبدی و کارکردی میدان از آغاز شکل‌گیری تا وضع موجود

سیر تحولات کالبدی و کارکردی میدان با بهره‌مندی از متون و مکتوبات تاریخی و مصاحبات شفاهی از یک سو و نیز نقشه‌ها و عکس‌های هوایی شهر رشت از سوی دیگر، مجموعاً در قالب شش مرحله، مورد بررسی قرار گرفته است:

مرحله اول - از ابتدای شکل‌گیری میدان تا پایان دوره قاجاریه که مطالعه این دوره بر اساس متون و مکتوبات تاریخی و تنها نقشه دوره ناصری صورت گرفته است.

مرحله دوم تا ششم - از دوره پهلوی اول تا وضع موجود که مطالعه این دوره بر اساس نقشه‌ها و عکس‌های هوایی محدوده، در شش مرحله صورت گرفته است. عکس‌های هوایی مبنا در این پژوهش عبارت‌اند از: عکس‌های هوایی سال‌های ۱۳۹۷، ۱۳۹۳، ۱۳۹۰، ۱۳۵۵، ۱۳۴۵، ۱۳۳۵، ۱۳۴۹ ه.ش.

مرحله اول: از ابتدای شکل‌گیری میدان تا پایان دوره قاجار

میدان درب خانه دیوانی (شهرداری) در دوران سلاجقه و قبل از آن (حدود العالم من المشرق الی المغرب)، به‌طورکلی تمام شهر رشت بوده است. میدان مذکور در زمان شکل‌گیری، در امتداد مسیر بازرگانی شرقی - غربی رشت (همان کتاب) قرار داشته است. در همین دوره نیز از این میدان به‌عنوان مکانی پر از مغازه که خواروبار زندگی می‌فروشد یاد شده است.

در تصویری که از گملین در «کتاب اسناد مصور اروپاییان از ایران» وجود دارد، دوره صفویه در شهر رشت میدان بزرگی نشان داده شده که در یک‌سوی آن زیارتگاهی با دیواری کوتاه و خانه‌های اطراف در میان درختان، آمده است و به نظر می‌رسد همان میدان شهرداری کنونی و بقعه و ساختمان حکومتی بوده است. این تصویر قدیمی‌ترین تصویر از رشت است که بر روی مس حکاکی شده و در سفرنامه گملین چاپ شده است. با مطالعه نقشه کنونی مرکز شهر رشت و آنچه در زمان قاجاریه بوده است درمی‌یابیم که اسکلت‌بندی مرکز شهر که در دوره قاجاریه شکل گرفته تقریباً دست‌نخورده باقی‌مانده است. در این دوره قرارگیری دارالحکومه، تکیه دولت، شهربانی، خانه کنسول انگلیس، اولین مدارس و تئاتر نو و جدید در حوالی میدان درب خانه دیوانی (شهرداری) و سبزه‌میدان به‌عنوان عناصر قطب حکومتی و نیز تأثیر و وجود بازار اصلی شهر در کنار آن‌ها به‌عنوان قطب اقتصادی و نیز قرارگیری مساجد، مدارس علمیه، مکتب‌خانه‌ها، مکان‌های مقدس مذهبی و سایر عناصر مذهبی در محدوده هسته اولیه به‌عنوان قطب مذهبی، همه‌وهمه بر محدوده میدان اثر مثبت می‌گذراند.

جهت بررسی دقیق‌تر کیفیات کالبدی و کارکردی این میدان در دوره قاجاریه، به بررسی و مقایسه نقشه دوره ناصری در سال ۱۲۴۹ ه.ش و اولین عکس هوایی که در سال ۱۳۳۵ ه.ش از شهر رشت تهیه شده پرداخته شده است. مقایسه نقشه و عکس مذکور نشان می‌دهد که به‌جز مداخلات پهلوی اول تا این دوره در بافت ارگانیک میدان و اطراف آن مداخله‌ای صورت نگرفته و عکس هوایی مذکور مداخلات دوره پهلوی اول را نشان می‌دهد. کیفیت‌های اصیل کالبدی و کارکردی گذر تا قبل از دوره پهلوی اول، شامل موارد زیر است:

به لحاظ کالبدی

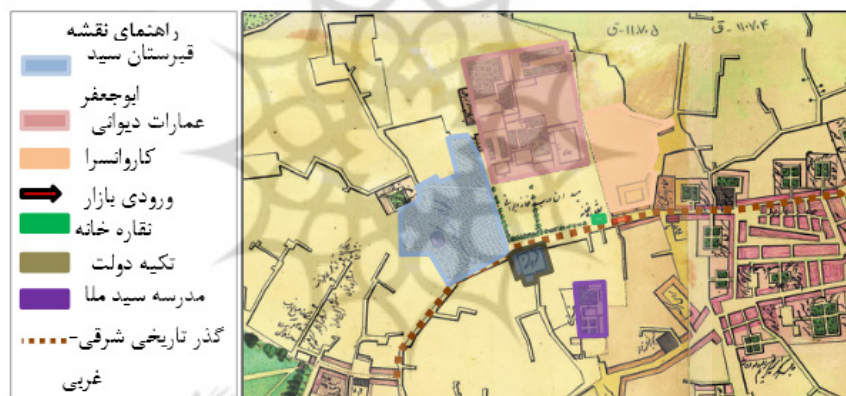
- میدان مابین قبرستان استاد ابوجعفر، عمارات حکومتی، گذر شرقی - غربی، بازار اصلی شهر، نقاره‌خانه و تکیه دولت واقع است. لبه جنوب شرقی میدان محل شروع بازار اصلی شهر است و به این ترتیب با بازار ترکیب شده است. ضلع جنوبی میدان هم با گذر شرقی - غربی شهر ادغام شده است.

- هندسه میدان به صورت مستطیلی تقریباً منظم^{۱۱}، با عرض تقریبی ۶۵ متر و طول تقریبی ۱۲۵ متر است که طول آن به موازات امتداد گذر شرقی - غربی تاریخی رشت و حفاصل بین بازار و قبرستان استاد ابوجعفر (از شرق به غرب) کشیده شده است. دورتادور میدان درخت کاری می‌باشد.

- عناصر مهم ساختاری که جداره‌های میدان را تشکیل می‌دادند عبارت‌اند از: قبرستان سید ابوجعفر، تکیه دولت، مدرسه ملامیرزا حسن، ورودی بازار، دیواره کاروان‌سراهای بازار، نقاره‌خانه و عمارات دیوانی که دورتادور میدان استقرار یافته بودند.

- ورودی بازار اصلی در قسمت شرقی میدان کاملاً تعریف شده است و نظام ارتباطی مشخصی بین میدان، بازار و گذر کنار آن‌ها برقرار است.

- در راستای حفظ ماهیت و حریم میدان، مسیرهای عبور و مرور عمومی در کنار چهار ضلع میدان قرار دارند و حفاصل آن‌ها با میدان، درخت کاری شده است.

نقشه ۲. مکانیابی عناصر کالبدی دورتادور میدان درب خانه دیوانی (شهرداری) بر روی نقشه سال ۱۳۴۹ ه.ش دوره ناصری (قاجاریه).
(ماخذ: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان گیلان)

به لحاظ کارکردی

- ارتباطات کارکردی مستقیم و شاخص میدان در مقیاس شهر و منطقه با عناصر مهم شهری، باعث شده تا این میدان علی‌رغم قرارگیری در شمال گذر شرقی - غربی مرکزیت شهر و بافت تاریخی را داشته باشد.

- به دلیل وجود عمارات دیوانی دورتادور میدان، این میدان محل برگزاری مجازات، جشن‌های ملی و حکومتی بوده است.

- به واسطه اتصال بازار به میدان و وجود ورودی بازار در ضلع شرقی میدان، این احتمال وجود دارد که بخشی از بازار هفتگی در داخل میدان برپا می‌شده است.

- میدان محل تجمع و تفریح مردمی بوده است که به قبرستان و بازار رفت‌وآمد می‌کردند.

- ماهیت کارکردی میدان، در بخش شرقی متأثر از حضور بازار، در بخش شمالی متأثر از حضور

عمارات دیوانی، در بخش غربی متأثر از حضور قبرستان و در کل متأثر از هم‌جواری با گذر اقتصادی - تاریخی، شرقی-غربی شهر بوده و ترکیب آن‌ها کیفیت کارکردی متنوع و خاصی را برای میدان به وجود آورده است.

- عناصر اصلی و عمومی شهر از جمله بازار، مدرسه و حمام در ضلع‌های مختلف میدان شکل‌گرفته‌اند که این موضوع به تعامل روزانه ساکنان شهر با میدان برای رفع نیازهای اجتماعی، مذهبی و خدماتی منجر شده است.

مرحله دوم: از دوره پهلوی اول تا سال ۱۳۳۵ ه.ش

بررسی عکس هوایی سال ۱۳۳۵ ه.ش نشان می‌دهد که در این زمان مداخله گسترده‌ای در ساختار اصیل میدان درب خانه دیوانی صورت گرفته است. به این ترتیب در نتیجه خیابان‌کشی‌های دوره پهلوی، عناصر پیرامون میدان از بین رفته و بناهای جدیدی به عنوان عناصر اصلی استخوان‌بندی شهر جایگزین عناصر قبلی شده‌اند و این مسئله ناگهان و به صورت یک‌باره باعث تغییر در ساختار کالبدی و کارکردی میدان می‌شود. در این دوره کیفیت‌های اصیل گذر به شرح زیر است:

به لحاظ کالبدی

- خیابان‌کشی‌های صلیبی دوره پهلوی اول در مرکز شهر رشت بر روی میدان درب خانه دیوانی انجام شده است، بنابراین تأثیر مستقیم بر ساختار کالبدی میدان و پیرامون آن گذاشته است. از جمله این تغییرات عبارت‌اند از:

- از بین رفتن قبرستان سید ابوجعفر و ساخت بنای شهرداری و کتابخانه (مقبره سید ابوجعفر در داخل بنای شهرداری حفظ شده است).

- از بین رفتن عمارات دیوانی و ساخت بنای اداره پست

- مخدوش شدن مکان ورودی بازار

- از بین رفتن امتداد گذر شرقی - غربی در کنار میدان

- از بین رفتن کاروان‌سرا در مسیر خیابان شریعتی (شاهپور سابق)

- تخریب بنای نقاره‌خانه و تکیه دولت در مسیر خیابان‌های جدیدالتأسیس

- سبک معماری جداره‌های میدان از حالت محلی خانه باغ‌ها به بناهایی با سبک نئوکلاسیک تغییر پیدا می‌کند.

به لحاظ کارکردی

- نقش کارکردی میدان به عنوان یک فضای تجمع انسانی به منظور فعالیت‌های اجتماعی از بین می‌رود و میدان به فلکه شهرداری جهت تعیین مسیر خودروها تبدیل می‌شود.

- بناهای جدیدالتأسیس در دورتادور میدان فعال هستند و فعالیت سیاسی - اجتماعی دارند.

- با عبور خیابان امام (پهلوی سابق) از جلوی ورودی بازار و وسط میدان نقش عملکردی بازار به عنوان واشدگاهی در مقابل ورودی بازار و تعریف این مکان به‌طورکلی از بین رفته و دیگر ارتباطی بین میدان و بازار وجود ندارد.

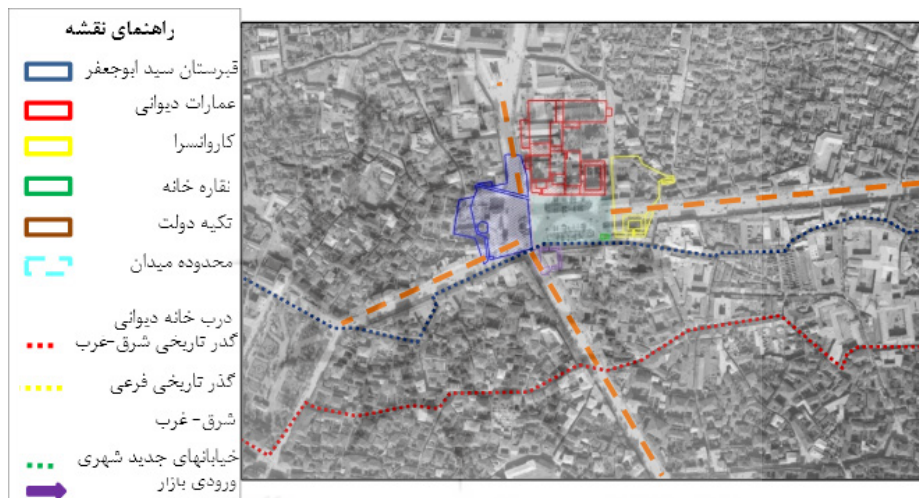
- در این دوره ماهیت شبکه ارتباطی دورتادور میدان ناشی از احداث خیابان‌های جدید از پیاده به سواره تغییر کرده است. این موضوع باعث شده تا نقش میدان به عنوان مکان بازارهای روزانه،

تفرجگاه مردم و انجام برخی امورات نظامی، از بین برود.

نقشه ۳. فحایش مناطق تخریب شده از محدوده میدان درب خانه دیوانی جهت ساخت خیابان‌های متقاطع و میدان شهرداری در سال ۱۳۳۵ بر روی نقشه دارالمرز سال ۱۲۴۹ ه.ش.

(ماخذ: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان گیلان. ترسیم: نگارندگان)

نقشه ۴: انطباق نقشه سال ۱۲۴۹ ه.ش بر روی عکس هوایی سال ۱۳۳۵. (ترسیم: نگارندگان)

مرحله سوم: از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ ه.ش

در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ عمده مداخلاتی که در میدان و پیرامون آن صورت گرفته در بخش داخلی میدان و تغییر شکل سه تکه‌ای فلکه به یک میدان واحد و گل‌کاری شده جهت اتصال بهتر خیابان شریعتی (شاهپور سابق) به خیابان‌های دورتادور میدان می‌باشد. مقایسه نقشه سال ۱۳۴۵ و عکس هوایی سال ۱۳۵۵ نشان می‌دهد که به جز تغییر فوق، بافت اطراف میدان و بناهای دوره پهلوی تا حدود زیادی حفظ شده است و فعالیت‌های دوره پهلوی اول در رابطه با میدان جریان دارد. به این ترتیب روند تغییرات جزئی و کم‌نشان‌دهنده ثبات نسبی بعد از تحول ناگهانی دوره پهلوی اول در میدان درب خانه و تبدیل آن به میدان شهرداری می‌باشد. سیر تحولات ریختی میدان از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ ه.ش به شرح زیر است:

به لحاظ کالبدی

- هندسه میدان نسبت به سال ۱۳۳۵ ه.ش تغییری نکرده است.

- چند بنا در ضلع شرقی میدان تخریب شده‌اند تا حالت اتصال خیابان شاهپور (شریعتی معاصر) به میدان شهرداری تغییر کند و ترافیک خودرو روان‌تر شود.
- بناهای تخریب شده به خیابان تبدیل شده و در زمین باقی‌مانده، بنای جدید ساخته شده است.
- باغ‌های پشت عمارات دیوانی دورتادور میدان درب خانه تخریب شده و به پارکینگ خودرو تبدیل شده‌اند.

به لحاظ کارکردی

- اهمیت میدان در ایجاد ارتباطات شهری (گره شهری) تحت تأثیر ارتباط راحت‌تر چهار خیابان بسیار افزایش یافته است.
- غالب کاربری‌های واقع در بدنه‌های میدان از دوره پهلوی اول حفظ شده‌اند.
- ارتباط میدان و بازار همچنان ادامه دارد.

نقشه ۵. محدوده میدان شهرداری سال ۱۳۴۵ ه.ش که با عکس هوایی سال ۱۳۳۵ تقریباً مشابه و بدون تغییر است. (ماخذ نقشه: مرکز اسناد سازمان نقشه‌برداری کشور)

نقشه ۶. انطباق نقشه سال ۱۳۴۵ ه.ش و عکس هوایی سال ۱۳۵۵ ه.ش در محدوده میدان درب خانه دیوانی ۱۳۳۵. (ترسیم: نگارندگان)

مرحله چهارم: از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۰ ه.ش

در فاصله سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۹۰ ه.ش مداخلات محدودی در ابنیه دورتادور میدان انجام شده و ابعاد خیابان‌های دورتادور میدان با پیشروی در پیاده‌روها تا حدودی گسترش یافته است که دو دلیل عمده آن را می‌توان افزایش بار ترافیکی وارد به میدان و تمایل به ساخت بناهای جدید به علت

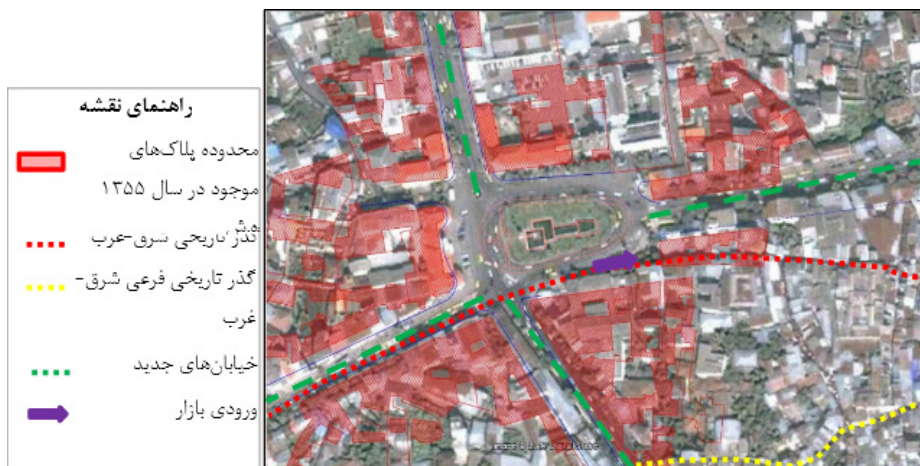
فرسودگی بناهای موجود دانست. با مقایسه عکس‌های هوایی سال‌های ۱۳۵۵ و ۱۳۹۰ و سال‌های میانی، سیر تحولات ریختی میدان به شرح زیر است:

به لحاظ کالبدی

- خیابان‌های منتهی به میدان تعریض شده‌اند.
- خیابان‌های دورتادور فلکه میدان تعریض شده‌اند. لازم به ذکر است به دلیل قرارگیری بناهای باارزش تاریخی مربوط به دوره پهلوی اول، این تعریض‌ها بیشتر از طریق محدودسازی پیاده‌روها بوده است و آب‌ها داخل میدان کوچک شده است.
- خانه باغ‌های پشت عمارات دیوانی سابق و پشت بنای پست و تلگراف فعلی به طور کامل تخریب شده و به پارکینگ بزرگی تبدیل شده‌اند.
- به دنبال تعریض خیابان‌های دورتادور فلکه، ورودی بازار کاملاً به خیابان متصل شده و کاملاً دسترسی پیاده از طریق میدان به بازار از بین رفته است.
- تعریض کوچه در ضلع شمال شرقی میدان، گشایشی در این ضلع برای عبور خودرو به وجود آورده که کاملاً پیاده‌رو در این قسمت از بین رفته است.
- هندسه میدان و گذر در این سال‌ها تغییری نکرده و به همان صورت باقی‌مانده است.
- رد میدان درب خانه دیوانی به طور کامل از بین رفته و بنابراین ارتباط عابر پیاده با این محدوده کاملاً قطع شده است.
- تعدادی بنای نوساز در ابتدای بازار و ضلع جنوب شرقی میدان ساخته شده است.
- فرسودگی بناها و امان‌های فلکه میدان، گشایش‌های نابجا جهت تعریض پیاده‌روها و تردد و پارک بیش‌ازحد خودروها در خیابان‌های اطراف میدان، موجب تنزل کیفیات فضایی و بصری در محدوده میدان شده است.
- بافت ارگانیک در پیرامون محدوده میدان به صورت اصیل خود باقی است که ناشی از عدم نفوذ خودرو به آن‌ها می‌باشد.
- نمای بناهای شهرداری، هتل ایران و بنای پست و تلگراف دورتادور میدان که متعلق به دوره پهلوی اول هستند مرمت و بازسازی شده‌اند.

به لحاظ کارکردی

- با تعریض خیابان‌ها، تردد زیاد خودرو در محدوده میدان و تقلیل مسیرهای پیاده‌رو در اطراف میدان، حرکت سواره و پیاده در داخل میدان تلاقی پیدا کرده است.
- تعریض خیابان‌های دورتادور میدان، آن را به محل توقف تاکسی‌ها تبدیل کرده و ایستگاه‌های تاکسی ایجاد شده است.
- ورود به بازار از طریق میدان انجام نمی‌شود و ورودی بازار به ابتدای خیابان امام خمینی منتقل شده است.
- حضور بنای شهرداری و محدوده بازار در اطراف میدان آن را به مهم‌ترین و شلوغ‌ترین گره شهری تبدیل کرده است.
- حضور گسترده خودرو در میدان، گاهی باعث نفوذ آن‌ها به بافت ارگانیک اطراف میدان خصوصاً بازار می‌شود و این خطر را در پی دارد که این بافت‌ها رفته‌رفته تغییر کنند.

نقشه ۷. انطباق نقشه سال ۱۳۵۵ ه.ش و عکس هوایی سال ۱۳۹۰ ه.ش در محدوده میدان درب خانه دیوانی. (ترسیم: نگارندگان)

مرحله پنجم: از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳ ه.ش

در فاصله سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳ ه.ش، خیابان اعلم الهدی منتهی به میدان شهرداری، حدفاصل بین میدان سبزه میدان و میدان شهرداری به پیاده‌راه تبدیل شده و عبور و مرور خودرو در آن ممنوع گشته است. احداث این پیاده‌راه ارتباط این دو میدان را کاملاً قطع کرده و ترافیک عمده ماشین‌ها، به داخل بافت ارگانیک اطراف میدان، منتقل شده است. احداث پیاده‌راه تخریب عمده‌ای را در پی نداشته بلکه منجر به احداث المان‌ها و نمادهای متعدد و جدید گشته است. با مقایسه عکس‌های هوایی سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۳ ه.ش، سیر تحولات ریختی میدان به شرح زیر است:

به لحاظ کالبدی

- خیابان اعلم الهدی منتهی به میدان شهرداری به پیاده‌راه تبدیل شده و پیاده‌راه اعلم الهدی در محدوده میدان شهرداری شکل‌گرفته است.
- المان‌ها و مبلمان جدید شهری در پیاده‌راه اعلم الهدی منتهی به میدان ساخته شده است.
- نماسازی‌های مغایر با بافت بر روی بناهای تاریخی محدوده میدان، در حال گسترش است.
- پیاده‌روهای واقع در ضلع شمالی و جنوبی خیابان‌های دور میدان، درخت‌کاری شده‌اند.
- مسیر ورودی بازار در ضلع جنوبی میدان توسط درخت‌کاری از خیابان جدا گشته است.

به لحاظ کارکردی

- پس از احداث پیاده‌راه اعلم الهدی و نفوذ خودرو به داخل بافت پیرامون و ارگانیک، تخریب و ساخت بناهای جدید افزایش یافته است.
- ترافیک سه خیابان دیگر منتهی به میدان با احداث پیاده‌راه اعلم الهدی افزایش یافته است.
- با ساخت المان‌ها و مبلمان جدید شهری، توجه مخاطبان به بافت اصیل بناهای اطراف میدان کاهش یافته است.
- ایجاد پیاده‌راه تا حدودی مسیر گذر تاریخی شرقی - غربی رشت را نشان می‌دهد.
- امتداد پیاده‌راه و ورودی بازار در مجاورت میدان به هم نمی‌رسد و باعث آشفته‌گی در ضلع جنوبی

بازار بین پیاده و سواره گشته است.

نقشه ۸. انطباق نقشه سال ۱۳۹۰ ه.ش و عکس هوایی سال ۱۳۹۳ ه.ش در محدوده میدان درب خانه دیوانی. (ترسیم: نگارندگان)

مرحله ششم: از سال ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۹ ه.ش

در فاصله سال‌های ۱۳۹۳ تا ۱۳۹۹ مداخلات گسترده‌ای در میدان و پیرامون آن صورت گرفته است. پس از پیاده راه‌سازی خیابان اعلم الهدی، خیابان سعدی و خیابان امام خمینی در شمال و جنوب میدان نیز تبدیل به پیاده‌راه شده‌اند و در نهایت در پی اجرای طرح باز زنده سازی میدان، کل آن از حالت فلکه بودن جهت عبور سواره خارج شده و به پیاده‌رو تبدیل گشته است.

به لحاظ کالبدی

- هندسه میدان تغییری نکرده است و ابعاد آن ثابت مانده‌اند. فقط ورود خودروها به محدوده میدان و خیابان‌های منتهی به آن ممنوع شده است.
- آب‌ها و غالب المان‌های موجود در میدان به جز درخت‌های نخل جمع‌آوری شده‌اند و به جای آن‌ها مانند سال ۱۳۳۵ شمسی حوضی روبه روی میدان شهرداری ساخته‌اند و مانند دو باغچه دیگر آن سال‌ها، دورتادور نخل‌های موجود در میدان باغچه ساخته‌اند.
- المان‌ها و مبلمان شهری جدید به لحاظ فرم، مصالح و با الگوهای اصیل بافت مغایر هستند.
- در بخش‌هایی از محدوده میدان، تخریب و نوسازی خود میدان به بناها هم گسترش یافته است.
- شدت مداخلات این دوره و عدم انسجام و یکپارچگی در تغییرات کالبدی و عدم احترام به لایه‌های تاریخی میدان باعث برهم‌خوردن لایه‌های تاریخی میدان و از بین رفتن کیفیات اصیل آن در طرح باز زنده سازی سال ۱۳۹۳ ه.ش شده است.
- پاک‌سازی کامل میدان و عدم نگهداری هیچ جزئی از لایه‌های تاریخی آن، سبب شده میدان تاریخی مانند یک پارک جدیدالتأسیس و بدون کیفیات تاریخی جلوه کند؛ در نتیجه این میدان از کیفیت‌های گونه شناسی میدان‌های تاریخی خارج شده است.
- اقدامات باز زنده‌سازی اخیر میدان، بدون توجه به الگوی ریختی آن در سال‌های متمادی بوده است و لایه‌های تاریخی در آن بریده شده و از بین رفته‌اند.

به لحاظ کارکردی

- ارتباط بین میدان و بازار دوباره احیا شده است.
- میدان به محل عبور و مرور پیاده و برگزاری جشن‌ها و فستیوال‌ها تبدیل شده است.
- کیفیات عملکردی میدان ارتقا یافته و به‌جای عبور صرفاً خودروها، محل تجمع افراد به دلایل مختلف است و ارزش‌های تاریخی عملکردی میدان را به نمایش می‌گذارد.
- سکوت و آرامش به‌واسطه پیاده‌راه شدن خیابان‌های منتهی به میدان در محدوده آن جهت فعالیت‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی، به وجود آمده است.
- به‌واسطه پیاده‌راه شدن میدان و خیابان‌های اطراف، در کوچه‌ها و گذرهای فرعی اطراف میدان ترافیک سنگینی به وجود آمده است.
- فضاهای تجاری بازار و لبه‌های میدان و خیابان‌ها به دلیل سخت‌تر شدن عبور و مرور دچار رکود شده‌اند.
- گرایش به دست‌فروشی و اشغال فضاهای میدان به این روش، در میدان به وجود آمده است که با عملکرد اصیل میدان در تعادل نیست.

نقشه ۹. انطباق نقشه سال ۱۳۹۰ ش. و عکس هوایی سال ۱۳۹۳ ش. در محدوده میدان درب خانه دیوانی. (ترسیم: نگارندگان)

تحلیل یافته‌ها و مبادی باز زنده سازی میدان درب خانه دیوانی

در این پژوهش از بررسی کیفیت‌های اصیل کالبدی و کارکردی، به‌عنوان رویکرد کلی پژوهش جهت شناخت کیفیات اصیل بهره گرفته شده است. توسط این رویکرد کیفیت‌های اصیل کالبدی و کارکرد میدان استخراج شده و به‌تبع آن کیفیات اصیل میدان شناسایی و در تدوین مبادی باززنده سازی میدان درب خانه دیوانی استفاده شده‌اند.

مطالعات صورت‌گرفته پیرامون پیشینه میدان درب خانه دیوانی نشان می‌دهد، این میدان هویت ویژه‌ای به لحاظ کالبدی و کارکرد داشته و از زمان شکل‌گیری، به‌عنوان فضای مرتبط با بازار، قبرستان، عمارات دیوانی و از سوی دیگر به‌عنوان اصلی‌ترین میدان شهری همواره حائز اهمیت بوده است.

به لحاظ مورفولوژیک، بر اساس اسناد و مدارک موجود از دوره پهلوی اول تاکنون، این میدان طی دو مرحله به‌طورکلی دگرگون شده است؛ به‌طوری‌که در وضع موجود، میدان تعریض شده قدیمی به پیاده‌راه تبدیل شده که کاملاً با بازار، گذر تاریخی و محدوده قبرستان تاریخی ادغام شده است. تحولات صورت‌گرفته در این میدان، باعث از بین رفتن رد تاریخی میدان و به‌وجود آمدن فضایی نابسامان و بی‌هویت شده است. به لحاظ کارکردی نیز، موجب شده است که فعالیت‌های جاری در میدان دارای دو وجه متمایز گردند:

۱- فعالیت‌های تجاری نامتعارف ایجاد شده در گوشه‌های میدان که حتی تأثیر منفی بر عملکرد بازار نیز گذاشته‌اند.

۲- میدان به مسیری صرفاً عبوری برای عابران پیاده تبدیل شده و وجه خدماتی یافته است که با توجه به اصالت تاریخی و هویت میدان، این نوع بهره‌وری از آن نیز مطلوب نیست؛ بنابراین تغییر در کالبد و کارکرد میدان، باعث بروز عوارض متعددی در ارتباط میدان با بازار، محله و شهر را شده و تضعیف ساختار هویتی و منظری آن را در پی داشته و خواهد داشت. بدین ترتیب پیشنهاد شد که میدان درب خانه دیوانی بر مبنای کیفیت‌های اصیل کالبدی و کارکردی با توجه به ارزش‌ها و تاریخ آن و همین‌طور توجه به شرایط و نیازهای روز مخاطبان بومی و غیربومی، مورد برنامه‌ریزی و باز زنده سازی قرار بگیرد.

در راستای ارائه مبادی طرح باززنده سازی میدان درب خانه دیوانی، برای مطالعات سیر تحولات بافت محدوده مورد مطالعه، از ریخت‌شناسی کالبدی و کارکردی که تأکید بر مطالعه جسم شهر و به‌صورت وابسته کارکرد آن دارد، به‌عنوان رویکرد کلی مطالعات بهره گرفته شده است تا از طریق این رویکرد بتوان اصول عینی کالبد و کارکرد را استخراج کرد و از آن‌ها در تدوین راهبردهای طرح احیا در بافت میدان بهره برد.

راهکارهای پیشنهادی باز زنده‌سازی:

- انتقال ارزش‌های تاریخی - فرهنگی میدان به مخاطبان اعم از بومی و غیربومی
- برجسته‌سازی اصالت تاریخی و هویت میدان
- طراحی بر اساس خطوط ریختی اصیل محدوده میدان
- ایجاد سیرکولاسیون مناسب پیاده در محدوده میدان
- ارتقا ارزش‌های هم‌جواری میدان با محله بازار، گذر تاریخی شرقی - غربی و تک بناهای تاریخی محدوده (ایفای نقش محله‌ای، فرا محله‌ای و شهری)
- پیاده‌راه‌سازی محدوده با امکان حضور خودروهای امدادی
- با توجه به راهکارهای پیشنهادی برای باز زنده سازی میدان پیشنهاد می‌شود:

- در شرق میدان، شمال خیابان شریعتی در محل ابنیه پاک‌سازی شده و لبه خیابان شریعتی حجره‌های قاجاری بازسازی شوند که امکان دسترسی مستقیم به فضای میدان را داراست؛ بنابراین با اعطای یک کاربری دائم و سازگار با هویت کارکردی لبه خیابان به‌صورت کارگاه آموزشی و نمایشگاه بافت حصیر و صنایع دستی رشت احیا شود.

- در شرق میدان، شمال خیابان شریعتی، پشت حجره‌های صنایع‌دستی کاروان‌سرای قاجاری با توجه به نقشه ۱۲۴۹ که اکنون موجود نیست بازسازی شود؛ فضاهای ارائه تصاویر تاریخ شهر، پیشینه میدان، بازار و گذر تاریخی شرقی - غربی به همراه نمایشگاه عکس و نقاشی در این بخش واقع شوند.

- در شرق میدان، جنوب خیابان شریعتی، لبه خیابان شریعتی و ضلع شمالی بازار، به علت برخورداری از امکان ارتباط مستقیم با بازار و خیابان، به عنوان محل بارگیری و باراندازی در نظر گرفته شود.
- در بخش شمالی میدان، سمت راست عمارت پست و تلگراف، خانه باغ قاجاری بازسازی شود و با اعطای کاربری رستوران احیا شود. مسیر حرکت از داخل میانسرای این خانه باغ به پشت عمارت پست و تلگراف میسر شود.
- در مرکز میدان، سمت غرب، امکان نمایش لایه‌های زیرین و حفاری‌ها میسر شود، بدین ترتیب، مخاطبان فضا پس از کسب شناخت نسبت به تاریخ و پیشینه میدان، درک بهتری نسبت به لایه‌های تاریخی خواهند داشت.
- فضاهای سبز و باز منطبق با فضاهای خالی و سبز موجود در دوره قاجار و جهت تعیین محدوده اصیل میدان طراحی شوند.
- در قسمت جنوبی میدان، ابتدای خیابان امام خمینی، بنای تکیه دولت بازسازی شود که امکان نشستن و مکث برای تعاملات اجتماعی را فراهم می‌نماید.
- در قسمت شمالی بنای تکیه دولت، در امتداد مسیر گذر تاریخی غربی - شرقی کف‌سازی متمایز جهت مشخص شدن این مسیر انجام شود.
- روبه روی عمارت شهرداری، شمال مسیر گذر تاریخی و محدوده غربی محوطه میدان، محدوده قبرستان سید ابوجعفر در کف‌سازی متمایز شود.
- در بخش جنوبی امتداد مسیر گذر تاریخی و جنوب میدان، دیوار کاذب مطابق باصالت میدان جهت پوشش نمای معاصر ابنیه جدید اجرا شود.
- در قسمت ورودی بازار به این جهت که بازار رشت هرگز ورودی نداشته و روباز بوده است، اختلاف ارتفاع جهت تمایز این قسمت از میدان طراحی شود.
- دورتادور محدوده میدان مسیر عبور خودروهای امدادی در نظر گرفته شود.
- شرق میدان، قسمت شمالی ورودی بازار، محل نقاره‌خانه بازسازی شود و به عنوان فضای اداری برای اطلاعات گردشگری رشت در نظر گرفته شود.
- سایر ابنیه دورتادور میدان اعم از ساختمان شهرداری، هتل ایران و اداره پست به ترتیب با اعطای کارکردهای موزه مردم‌شناسی، هتل و موزه فرهنگ و هنر شهر احیا شوند. تمام ابنیه امکان حضور در بالکن را جهت افزایش ارتفاع دید ناظر فراهم کنند.
- میانه محدوده میدان فضای مناسب نمایش‌های مردمی، مراسمات خاص مذهبی و آیینی باشد.
- در مجموع، در سناریوی مطرح شده برای باززنده سازی میدان درب خانه دیوانی، حدود تاریخی و اصیل میدان در دوره قاجاری به صورت مسیری پیاده طراحی می‌شوند. در این سناریو حدود تاریخی میدان به حرکت پیاده و سواره اضطراری در تراز همکف اختصاص می‌یابد. فعالیت‌های فرهنگی - اجتماعی در تمام بخش‌های میدان شمالی، جنوبی، شرقی و غربی میدان واقع می‌شوند و در بین آنها فضاهای خدماتی برای رفع نیاز مخاطبان فضا قرار می‌گیرند. حفظ و ارتقا کیفیات هویتی، محتوایی و منظری میدان در ایجاد فضاها و فعالیت‌ها، مورد توجه خاص طرح باز زنده سازی میدان درب خانه دیوانی قرار می‌گیرد.

۶- نتیجه‌گیری

باز زنده‌سازی در یک بافت تاریخی - فرهنگی فرایندی است مبتنی بر شناخت ارزش‌های به وجود آمده در آن بافت، درک عوامل به وجود آورنده این ارزش‌ها و اقدام به طراحی به‌نحوی که علاوه بر حفظ ارزش‌های مذکور، ارزش‌های نو مطابق با زندگی معاصر نیز به وجود بیاورد و ارتباط بین گذشته، حال و آینده حفظ شود؛ در این راستا باید رویکردی متناسب با شناخت ارزش‌های بافت اتخاذ نمود.

بر اساس اسناد و مدارک موجود از دوره پهلوی اول تاکنون، این میدان طی دو مرحله به‌طورکلی دگرگون شده است؛ به‌طوری‌که در وضع موجود، میدان تعریض شده قدیمی به پیاده‌راه تبدیل شده که کاملاً با بازار، گذر تاریخی و محدوده قبرستان تاریخی ادغام شده است. تحولات صورت‌گرفته در این میدان، باعث ازبین‌رفتن رد تاریخی میدان و به‌وجود آمدن فضایی نابسامان و بی‌هویت شده است.

مبادی باز زنده‌سازی میدان بر لزوم تداوم ارزش‌های گذشته همراه با توجه به نیازهای روز تأکید دارد. از این‌رو، مداخلات کالبدی به‌صورت انطباق خطوط طراحی با خطوط ریختی اصیل میدان باید صورت گیرد؛ مداخلات کارکردی نیز با توجه به مطالعه کیفیات اصیل کارکرد در میدان، مبتنی بر فرهنگ و ارزش‌ها و ایجاد فعالیت‌های فرهنگی - اجتماعی متناسب با ارزش‌های تاریخی - فرهنگی میدان باید صورت بگیرد. در این فرایند، ارزش‌های هم‌پیوندی میدان با بازار، گذر تاریخی و محله مدنظر قرار خواهند گرفت. در نتیجه با حفظ و تقویت ویژگی‌های اصیل میدان، فضایی ایجاد می‌شود که به لحاظ ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی احیا شده و پویا است.

تشکر و قدردانی

این مقاله از پایان نامه کارشناسی ارشد سرکار خانم رقیه نوراللهی در رشته مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی دانشگاه هنر استخراج شده است و بدینوسیله از مجموعه دانشگاه هنر، بخصوص دانشکده حفاظت و مرمت و گروه آموزشی مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی این دانشگاه که فرصت برنامه‌ریزی و انجام این پژوهش را در اختیار ما قرار داده‌اند، قدردانی و سپاسگزاری می‌نماید. همچنین از مجموعه نشریه رف که فرایند بررسی و انتشار این مقاله، اعم از داوری‌ها، مکاتبات، ویراستاری و آگاهی بخشی به مخاطبان را به انجام رسانده است، تشکر می‌نماید.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1 Subadyo

^۲ بر اساس نقشه دارالملرز رشت که به دستور ناصرالدین‌شاه قاجار توسط ذوالفقار مهندس از شهر رشت ترسیم شده است.

3 Zambon

4 Rogerson

5 Whitehand

6 Kropf

7 Wojnarowska

8 Marek Zagroba

9 Sanderz

10 Interpretive Historical Research

^{۱۱} هر میلی‌متر روی نقشه دارالملرز ۱۲۴۹ ه.ش برابر سه ذرع است. ذوالفقارخان مهندس در پایین نقشه در کنار مقیاس خطی آن چنین می‌نویسد: «این مقیاس از روی متر برداشته شده و هر میلی‌متر سه ذرع است. پس نسبت این مقیاس به ذرع مثل نسبت یک به سه هزار و یک‌صد و بیست است.»

منابع

- اسلامی، نازنین و البرزی، فریبا و سلطان‌زاده، حسین، (۱۳۹۹). تحلیل اندیشه‌های مدرنیسم بر روند شکل‌گیری و تغییر خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان؛ مطالعه موردی شهر تهران و تاشکند، نشریه مطالعه شهر ایرانی اسلامی، ۱۰ (۳۹)، ۶۸-۵۵.
- اعتصام پور، محسن و اردشیری، مهیار و ماجدی، حمید و سعیده زر آبادی، زهرا سادات. (۱۳۹۹). واکاوی نظریات پیرامون ضوابط شهری و انطباق‌پذیری با شهر معاصر ایرانی. نشریه دانش شهرسازی، ۴ (۲)، ۱-۱۷.
- تیزدل، استیون؛ اک، تانز؛ هیث، تیم، (۲۰۱۰). احیای محلات شهری تاریخی (مترجم: سمانه ساریخانی). شیراز: انتشارات نوید شیراز.
- فلامکی، محمد منصور، (۱۳۸۶). باززنده سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، چاپ ششم.
- کلانتری، حسین و پوراحمد، احمد، (۱۳۸۴). فنون و تجارب برنامه‌ریزی مرمت بافت تاریخی شهرها. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول.
- کشانی همدانی، مینا. سجادزاده، حسن. ایزدی، محمد سعید. (۱۴۰۰). تبیین خرده‌فروشی‌های موقت در کیفیت محیطی پیاده‌راه‌های شهری. نشریه باغ نظر، ۱۸ (۹۹)، ۹۱-۱۰۴.
- نیکویه، محمود، (۱۳۸۷). شهر باران. انتشارات فرهنگ ایلیا. رشت
- اسمعیلیان، سحر و پورجعفر، محمدرضا، (۱۳۹۲). در جستجوی معیارهای شکل‌دهنده شبکه فضاهای شهری در بافت‌های تاریخی ایران. نمونه موردی: اصفهان، دردشت، نشریه مدیریت شهری، ۱۱ (۳۲)، ۵۶-۱۸.
- ملکی، سعید (۱۳۸۲). شهر پایدار و توسعه شهری. نشریه مسکن و انقلاب، شماره ۱۰۲.
- Kropf, Karl, (1996). Urban Tissue and the Character of Towns. Urban Design International, Vol.1, No.3.
- Sanders, Paul S, (2008). Presenting the past: the impact of urban morphology in shaping the form of city, ACSP-AESOP 4th joint Congress, Bridging the Divide: Celebrating the City. University of linois, Chicago.
- Rogerson, R.J. Giddings, B(2020). The future of the city centre: Urbanisation, transformation and resilience—A tale of two New-castle cities. Urban Studies.
- Subadyo, A.T. Tutuko, P. Cahyani, S.D, (2018). Assessment of inclusive historical public spaces in achieving preservation of such areas in Malang, Indonesia. Sustainable Urban and Rural development, 6, 76-92.
- Whitehand. J.W.R, (2007).Conzenian Urban Morphology and Urban Landscapes. Proceedings of the 6th International Space Syntax Symposium, Istanbul: Technical University Faculty of Architecture.
- Wojnarowska, A.(2017). Rewitalizacja a jakoŚĆ przestrzeni publicznej centrum miasta [Urban regeneration and the quality of public space of town center]. Studia Reg, 21, 35-52.
- Zagroba,Marek. Szczepanska,Agnieska. Senetra Adam, (2020). Analysis and Evaluation of historical public spaces in small towns

in the Polish region of Warmia. Sustainable Urban and Rural development, 12(20), 8356.

- Zambon, I. Serra, P. Bencardino, M. Carlucci, M. Salvati, L. (2017). Prefiguring a future city: Urban growth, spatial planning and the economic local context in Catalonia. Eur. Plan. Stud, 25, 1797-1817.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

Revitalization of Darbkhane Deivani square Based on Historical Developments

---

Roghayeh Noorollahi ¹, Alireza Razeghi ^{2*}

Abstract

Darb khane divani square in the historical context of Rasht, with its long history of economic, political and religious activities and its physical and functional relationship with other urban elements, is a valuable and identity field. In terms of original morphological qualities, according to the documents available after the Qajar period, the area has changed in several stages almost during the last century. During these changes, many physical and functional complications have been created for the field. The need for integration and reunification in the body, function and identity concepts creates the field. Considering the original physical and functional qualities present study explains the main etiquettes of revitalizing the darb khane divani square. physical and functional changes of historical sites that have undergone fundamental changes and transformations several times require the simultaneous combination of physical and functional changes, library studies, and field studies. In this article, to show a suitable model for achieving the plan of organizing a historical site, to periodize the course of developments in the Rasht Darb Khaneh divani Square as a sample, we have relied on field studies and studies of quality field libraries. After obtaining information from the two mentioned methods, field developments in physical, functional, and identity dimensions have been analyzed by interpretive-historical method, which is a qualitative method of comparing the similarities and differences of data with historical information. Finally, the basics of field revitalization have been extracted from them. In the framework of the mentioned goal and based on the theoretical foundations and periods of the fundamental transformation of this field, six-time intervals have been considered to study the changes in the original physical and functional qualities of this field. Library and field findings show that the courtyard door of the Divani house, despite having a unique historical identity in terms of body and function; But the changes in its structure causes the disappearance of historical traces and the creation of commercial and administrative activities in the edges of the square and turn it into a transit route. These changes in the physical and functional structure of the court weaken the identity content and landscape qualities. As a result, considering recognizing the original morphological attributes of the courtyard door and its developments, the principles of revitalizing the square based on morphological lines related to the Qajar period and preserving valuable physical elements of the first Pahlavi period to convey messages. Proper historical-cultural value of the square, including the transfer of historical-cultural values of the square to audiences, both native and non-native, highlighting the historical originality and identity of the square, design based on the original morphological lines of the square, creating proper pedestrian circulation in the area, promotion of the values adjacent to the square with Bazaar neighborhood, East-West historical passage and single historical buildings of the site (playing the role of community, extra-neighborhood and urban), pedestrianization of the area with the possibility of ambulances as The outlines of the basics of field regeneration have been considered.

Keywords: Revitalization, Darbkhane deivani square, Rasht, original quality

---

1. M.A in Conservation and Restoration of Historical Building, University of Art, Tehran, Iran

2. Associate Professor, Faculty of Conservation and Restoration, University of Art, Tehran, Iran (*Corresponding Author)